

Jeroen Van Laer

Van muisklik tot handdruk: netwerking online en offline
tussen andersglobalisten voor, tijdens en na het Europees en
Belgisch Sociaal Forum in 2006

WORKING PAPER 2 (WP 2)

Onderzoeksprogramma rond
'Politieke Mobilisatie en Nieuwe Communicatietechnologie'

Antwerpen/Leuven
September 2007

Deze working paper verschijnt in het kader van het Interuniversitair Onderzoeksproject 'Politieke mobilisatie en nieuwe communicatietechnologie', een samenwerkingsproject tussen de universiteiten van Antwerpen (prof. S. Walgrave), Leuven (prof. M. Hooghe), McGill University Montreal (prof. D. Stolle) en Washington (prof. W. Lance Bennett). Dit onderzoeksprogramma wordt betoelaagd door het Federaal Wetenschapsbeleid.

INLEIDING

Netwerken zijn belangrijk voor sociale bewegingen. In de literatuur worden zij niet alleen zelf als netwerken omschreven (Diani 1992; della Porta & Diani 1999, hfst 1; Diani & McAdam 2003), hun bestaan en effectiviteit wat betreft acties, lobbywerk, etc. hangt in sterke mate af van de netwerken en coalities waar ze in zitten en die ze onderhouden (Rochon & Meyer 1997). Della Porta & Diani (1999: p.112) onderscheiden drie types van netwerken waarvan sociale bewegingen afhankelijk kunnen zijn: (1) netwerken die als rekruteringskanaal dienen om nieuwe activisten te mobiliseren; (2) netwerken tussen verschillende sociale bewegingen die ontstaan door de leden die ze gemeenschappelijk hebben; (3) netwerken die sociale bewegingen onderhouden zowel tijdens mobilisaties, als tijdens permanente of ad hoc ontmoetingsmomenten.

Met name het laatste soort netwerk is de focus van deze studie, namelijk de netwerken die sociale bewegingen smeden, onderhouden, en versterken voor, tijdens en na een (internationale) ontmoeting op een Sociaal Forum. Meerbepaald willen we de rol van nieuwe communicatietechnologieën, zoals het Internet en e-mail, nagaan. In welke mate gebruiken activisten in de aanloop en nasleep van een Sociaal Forum het Internet om hun netwerkcapaciteit en -activiteiten te ondersteunen? We vragen ons af of het gebruik van Internet en e-mail een belangrijke indicator is voor de mate van netwerking van organisaties en activisten vóór dat een Sociaal Forum plaatsvindt, tijdens dat een Sociaal Forum plaatsvindt en ná dat een Sociaal Forum heeft plaats gehad. We verzamelden in de eerste plaats kwantitatieve data van meer dan 700 activisten die deelnamen aan het vierde Europees Sociaal Forum (ESF) in Athene, mei 2006, en het derde Belgisch Sociaal Forum (BSF) in Brussel, 16 december 2006. Daarnaast werden een 20-tal diepte-interviews afgenomen met activisten met diverse organisationele en geografische achtergrond. De bevindingen uit deze interviews zullen we voornamelijk gebruiken om de kwantitatieve analyses te staven. De vergelijking, tenslotte, tussen het ESF en BSF laat toe om na te gaan in welke mate die transnationale dimensie het belang van Internet doet toenemen. Wellicht is het belang van ICT's op het internationale niveau veel groter.

HET BELANG VAN NETWERKEN VOOR SOCIALE BEWEGINGEN

Grofweg kunnen we dus drie types van netwerken onderscheiden die van belang zijn voor sociale bewegingen en sociale middenveldorganisaties (SMO's). De reden waarom netwerken als rekruteringskanaal belangrijk zijn voor sociale bewegingen laat zich snel raden. Een overweldigend aantal studies binnen de sociale bewegingsleer heeft aangetoond

dat politieke participatie en mobilisatie binnen sociale bewegingen of hun collectieve acties in wezen een sociaal proces is (zie Walgrave & Verhulst *forthcoming*). Mensen die deelnemen aan een betoging of zich lid maken van een SMO's doen dat in de eerste plaats omwille van mensen die ze kennen en die ook deelnemen of reeds lid zijn. De mate van iemands *social embeddedness* (d.i. het geheel aan informele en formele relaties dat iemand onderhoudt met organisaties, andere activisten, maar ook familie en vrienden) is veruit de sterkste voorspeller van zowel toekomstige deelname aan collectieve actie als de *intensiteit* van zijn of haar engagement (Passy & Giugni 2001). De integratie van mensen in bepaalde netwerken bepaalt dus in sterke mate de keuzes met betrekking tot het overgaan tot bepaalde actie. En hoe sterker die integratie is, hoe gemakkelijker ook stijgende kosten (te verwachten risico's, reiskosten, maar ook kosten in termen van persoonlijke verandering van ideeën en overtuigingen) verbonden aan een bepaalde actie overwonnen worden (della Porta & Diani 1999). Freeman (1999: p.7) vat de noodzaak van netwerken als mobilisatiekanaal voor (nieuwe) sociale bewegingen in drie proposities samen: *"if a co-optable communications network is already established, a crisis is all that is necessary to galvanize it. If it is rudimentary, an organizing cadre of one or more persons is necessary. Such a cadre is superfluous if the former conditions exist, but is essential if they do not."* Freeman benadrukt daarmee het belang van een organiserend kader (wat niet *per se* overeenkomt met leidinggevend kader) van één of meerdere personen om losse activisten en organisaties aan elkaar te linken als geen bestaand formeel of informeel netwerk deze mensen reeds bindt. Deze 'bridgers' (*brokers*) zijn cruciaal voor de integratie van het netwerk van bewegingen, als gevolg van hun functie en capaciteiten om steun te krijgen voor een zelfde project of campagne van SMO's met toch duidelijk verschillende interpretaties en wereldbeelden (Diani 2003: p.118).

De mensen die Freeman in gedachte heeft, staan daarmee centraal in de betreffende coalitie of het netwerk van bewegingen en organisaties. Wanneer mensen actief zijn of persoonlijke contacten onderhouden in verschillende organisaties binnen een beweging of tussen bewegingen, wordt de kans op interactie en netwerking sterk vergroot: zowel informatie als middelen kunnen sneller circuleren, en ook noodzakelijk gevoelens van vertrouwen zijn meer waarschijnlijk (della Porta & Diani 1999: p.120-122). Een veelheid aan diverse organisaties in een netwerk stelt de beweging dan weer in staat een soort taakverdeling (*division of labour*) te creëren en zich snel aan te passen aan veranderende omstandigheden zodat verschillende geledingen binnen een beweging (bijv. gematigd versus radicaal) zich toch voor een zelfde project blijven aangesproken voelen (Gerlach 1999). Netwerken die gevormd worden door mensen met verschillende lidmaatschappen

(overlappende engagementen) zijn cruciaal om zowel andere organisaties en bewegingen, als het bredere publiek efficiënter aan te spreken. Zo identificeerden Carroll & Ratner (1996) in hun studie van verschillende SMO's binnen verschillende bewegingen (zoals vrede, Aboriginals, milieu, holebirechten, armoede, arbeid, vrouwenrechten) een gelijklopend interpretatieschema over de grenzen van de bewegingen heen, maar vooral onder die activisten die een veelheid aan relaties of lidmaatschappen onderhielden in verschillende bewegingen en organisaties.

Zelden of nooit vormen sociale bewegingsorganisaties *geen* netwerken. Zoals reeds aangehaald, is het hun *raison d'être*: hun vaak kortstondig bestaan, het gebrek aan middelen en macht, nopen hen tot het vormen van coalities (Tarrow 2002). Netwerken zijn daarmee—naast het feit dat ze een voorwaarde zijn voor actie—ook "*products of action*" (della Porta & Diani 1999: p.127): "*the result of a series of acts through which groups and individuals engaged in a movement choose their own interlocutors and/or allies, in the case of an organisation; or else their own multiple memberships, in the case of individual activists*". Een strategische keuze dus uit instrumentele overwegingen. Netwerken produceren ook zelf nieuwe netwerken (Keck & Sikkink 1998). Het anti-oorlogsplatform met geplande wereldwijde acties tegen de nakende oorlog in Irak, bijvoorbeeld, werd geboren in de schoot van het eerste Europees en het derde Wereld Sociaal Forum (Verhulst *forthcoming*). En ook het Belgisch Sociaal Forum, dat Belgische NGO's, vakbonden en sociale bewegingen rond *global justice* samenbrengt, zag het licht op een terrasje ergens in Porto Alegre tijdens het eerste WSF. Recent nog werd een Europese coalitie in het leven geroepen die diverse nationale platformen van NGO's samenbrengt onder de noemer van European Coalition For Corporate Justice (ECCJ). Door het vormen van deze grote coalitie konden ze fondsen aantrekken van de Europese Unie (Interview 24).

Gerlach (1999: p.85) noemde sociale bewegingen reeds *segmented* (bestaande uit verschillende organisaties en individuen), *polycentric* (veel verschillende *hubs*, maar geen duidelijke leiders of centrale machts punten) en *reticulate* (ze vormen een los, geïntegreerd netwerk van veelvuldige relaties op basis van gemeenschappelijke leden, activiteiten, ideeën en tegenstanders). Hij identificeert de volgende vijf manieren waarop die relaties kunnen worden gevormd: (1) persoonlijke relaties; (2) communicatiemiddelen zoals telefoon, radio, televisie, ledenbladen; (3) "missionarissen", en reizende woordvoerd(st)ers; (4) ontmoetingen zoals conferenties en demonstraties; en, bovenal, (5) het Internet. Volgens Bennett (2003) is met name de elektronische communicatie essentieel in het onderhouden van deze polycentrische, *multi-hubbed* netwerken.

DE ANDERSGLOBALISTISCHE BEWEGING ALS NETWERK *PAR EXCELLENCE*

Als netwerken belangrijk zijn voor sociale bewegingen, dan is dat zeker zo voor de andersglobalistische beweging. Deze beweging wordt immers vaak omschreven als een netwerk *par excellence*: een beweging van vele bewegingen—*"a coalition of coalitions"* (Klein 2001), een netwerk van activisten, groepen en hele gemeenschappen dat voortdurend in beweging is, en waarbij actoren vaak geruime tijd verdwijnen om zich op een eigen campagne of actie te kunnen richten, terwijl nieuwe actoren hun plaats innemen (Kavada 2006). Granjon (2001) spreekt in dat verband van "neo-activisme": langtermijn activisme in één enkele organisatie maakt plaats voor korttermijn activisme rond diverse thema's, in verschillende soorten organisaties en groepen. Het zijn nieuwe communicatietechnologieën, zoals het Internet, die activisten en sociale bewegingsorganisaties in staat stellen constant nieuwe of bestaande netwerken te creëren.

Eén van de meest zichtbare en terugkerende hoogtepunten van de mondiale andersglobalistische beweging is het zogenaamde Wereld Sociaal Forum (WSF) waar diverse sociale bewegingen, zowel vakbonden, grote NGO's, als kleine anarchistische drukingsgroepen, actiecomités en losse individuen, vanuit verschillende invalshoeken en uit verschillende landen elkaar ontmoeten, met elkaar debatteren en ervaringen uitwisselen over hun gezamenlijke strijd tegen de neoliberale globalisering. *"A big fair of social movements and NGOs around the World"* (Interview 17). Op het Forum worden oude banden opnieuw aangehaald en nieuwe gesmeed. Het WSF vond, als tegen-top voor het Wereld Economisch Forum in Davos, voor het eerst plaats in Porto Alegre in Brazilië in 2001 en kent ondertussen regionale, nationale en zelfs lokale dochterinitiatieven. Volgens een deelnemer aan het ESF in Athene, mei 2006, ga je naar het Forum als organisatie ofwel *"om zelf een input te doen hebben rond een thema of omdat we een input willen als er ergens een bepaald thema op het sociaal forum heel sterk aan bod komt en je wilt daar eigenlijk mee in het netwerk zitten of op korte tijd informatie bijeenzetten, en dan de derde formule blijft dan, maar veel beperkter dan vroeger, laat wat mensen mee in dat bad springen en die onderdompelen in zo'n Sociaal Forum..."* (Interview 20). In zijn studie van sociale en andere (internationale) fora (*parallel summits*) tussen 1988 en 2002, distilleert Pianta (2001) de volgende drie belangrijkste gemeenschappelijke doelstellingen: (1) het aanreiken van alternatieve beleidsvoorstellen; (2) het informeren en bewustmaken van het brede publiek; en (3) netwerking tussen de deelnemende middenveldorganisaties.

Schönleitner (2003) onderscheidt de volgende vier functies die het Sociaal Forum vervult: *linkage, exchange, education, en planning/coordination*. Hij maakt zich daarbij sterk dat het succes en de zin van het Sociaal Forum afhangt van de mogelijkheden die het biedt om datgene te doen wat anders onmogelijk was om te realiseren via de bestaande kanalen, zoals via bestaande platformen en het internet. Na het eerste Wereld Sociaal Forum in Porto Alegre in 2001 werd er een *Charter of Principles* opgesteld door het organiserende comité van hoofdzakelijk Braziliaanse progressieve organisaties en leden van ATTAC-France, waarin we deze functies herkennen. Dit *Charter of Principles* zou vanaf dan bovendien als leidraad dienen voor de verdere regionale en lokale Fora die uit het eerste WSF zouden ontstaan:

"The WSF is an open meeting place for reflective thinking, democratic debate of ideas, formulation of proposals, free exchange of experiences and interlinking for effective action, by groups and movements of civil society that are opposed to neoliberalism and to domination of the world by capital and any form of imperialism, and are committed to building a planetary society directed towards fruitful relationships among humankind and between it and the Earth." (WSF 2001).

Op de keper beschouwt is de idee van een Sociaal Forum waar sociale bewegingen van diverse pluimage elkaar kunnen ontmoeten niet iets dat sinds 2001 plots is ontstaan. Zo beschrijft Mario Pianta (2001) de veelgenoemde massale mobilisaties tijdens de WTO meeting in Seattle in 1999 en het eerste Wereld Sociaal Forum, twee jaar later, niet als een plotse en onverwachte uitspatting van de anti- of andersglobalistische beweging, maar wel als een duidelijke en geleidelijke culminatie van een lange traditie en evolutie in internationale conferenties zowel op eigen initiatief van de bewegingen (zoals de zgn. *parallel summits* sinds de jaren '80), als in de schoot van bijvoorbeeld conferenties van de Verenigde Naties. Samengevat was het eerste Wereld Sociaal Forum *"an idea waiting to happen"* (Glasius & Timms 2006: p. 191). Het unieke en meest attractieve aan het Sociaal Forum, aldus Glasius en Timms, zit in de manier waarop mensen de organisatie ervan en besluitvorming benaderen: namelijk politiek bedrijven op een horizontale, netwerkgebaseerde manier met de bedoeling meer participatief en democratisch te zijn dan op conventionele wijze (Glasius & Timms 2006: p.190). Voor sommige organisaties is de reden van deelname aan het Forum wellicht iets minder beklijvend: *"the Social Forum process is just another activity amongst many we pursue in our relations of our networks with other social movements, but it is not a priority."* (Interview 17).

Dat de andersglobalistische beweging sinds eind jaren negentig zulk een vlucht vooruit nam, wordt door vele auteurs gekoppeld aan het toenemend gebruik en verspreiding van het Internet (Bennett 2003, 2005; van de Donk *et al.* 2004; Clark & Themudo 2003; Naughton 2001). Zoals Bennett (2005) observeert, is *"the scale and diversity of transnational global justice networks [...] not likely to be maintained without the remarkable integration of on- and offline interaction facilitated by innovative information and communication technologies"* (2005: p.217). De andersglobalistische beweging is een kind van het Internettijdperk. Veelgenoemde sleutelmomenten waar het Internet een prominente rol in speelde, zijn de acties van de Zapatistas in Chiapas (Mexico) in 1994, het wereldwijde protest tegen de MAI akkoorden die in 1998 strandden, de massale mobilisatie in Seattle in 1999 tegen de WTO-top, of recent nog de wereldwijde demonstraties tegen de nakende oorlog in Irak op 15 februari 2003 (Ayres 1999; van de Donk & Foederer 2001; Eagleton-Pierce 2001; Van Aelst & Walgrave 2004; Alexander 2003). Dat sociale bewegingen, en de andersglobalisten meer in het bijzonder, zo dankbaar gebruik maken van het Internet, heeft met name te maken met de specifieke architectuur dat voor het Web zo kenmerkend is: open, gedecentraliseerd, non-hiërarchisch, horizontaal (Klein 2002). Het Internet, en de manier waarop deze beweging het gebruikt, reflecteert en versterkt de sociale kritiek, ideologie en organisatiestructuur van deze mondiale beweging (Granjon 2001; Bennett 2003; van de Donk *et al.* 2004; Juris 2005).

INTERNET ALS NETWERKINSTRUMENT

In het licht van het Sociaal Forum is het Internet de laatste jaren een onmisbaar instrument geworden. Zowel voor de praktische afwikkelingen (inschrijvingen en betalingen, solidariteitssubsidies, transport, accommodatie, visums, enz.) als de inhoudelijke voorbereidingen (wat zijn de centrale thema's, het indienen van voorstellen voor activiteiten, wie doet welke seminaries, workshops, enz.) op het Forum als tussen verschillende edities van een Forum neemt het Internet steeds meer een prominente plaats in. Door middel van e-mail groepen, discussiefora, en websites om materiaal te uploaden en downloaden tracht men in verschillende Sociale Fora participatie te promoten, consensus op te bouwen en transparantie te verzekeren (Glasius & Timms 2006: p. 206). Kavada (2006) onderzocht systematisch het gebruik van mailinglijsten in de voorbereidingen van het Europees Sociaal Forum in Londen in 2005, en vond dat de verspreiding en het gebruik van deze mailinglijsten inderdaad openheid, pluraliteit, participatie en decentralisatie van leiderschap aanmoedigden.

Dat het Internet voordelen biedt, staat buiten kijf, nochtans wijst men nog steeds op de pertinente Westerse suprematie in cyberspace, met alle gevolgen van dien voor diegene die deze voordelen niet kunnen genieten (zie Molina 2003). Opvallend is dan dat toch heel wat geïnterviewden de vanzelfsprekendheid en noodzaak van het Internetmedium in de samenwerking tussen SMO's op internationaal niveau aankaarten: *"it is a bottom-line for everybody to use it and I think that everybody feels that it is the minimum to participate, otherwise it becomes more difficult and takes more time."* (Interview 4). Een andere deelnemer meent dat: *"[internet access] in general seems not to be a problem. Most of the people who were there were of course with organisations and either had e-mail through this organisations or were supposed to communicate anyway through e-mail to get in touch"*(Interview 1). Eén van de deelnemers aan het ESF in Athene zegt het zo: *"mensen die je ontmoet op Fora zijn mensen die kunnen reizen en die hebben al internet, die twee gaan meestal samen."* (Interview 5). Heel wat groepen en organisaties binnen de andersglobalistische beweging hebben vaak ook enkel deze online aanwezigheid. ATTAC, bijvoorbeeld, onderhoudt haar contacten met de basis enkel via internet (le Grignou & Patou 2004). Sommige organisaties zouden zelfs nooit van de grond zijn gekomen. Zo wijst één van de geïnterviewden op de noodzaak van internet voor het lobbywerk dat ze doen en de informatie die ze online vinden over hun tegenstanders (Interview 18). Een andere deelnemer illustreert dit luisterrijk: *"dertig jaar terug moesten we informatie over de posities van landen rond Noord-Zuidverhoudingen bijna letterlijk uit de vuilnisbakken gaan halen, van onderhandelaars die hun papieren wegsmeten, terwijl er nu eigenlijk heel weinig dingen, een vertrouwelijk document van de Europese Commissie bijvoorbeeld, dan moet het al heel raar doen dat wij daar lang op moeten wachten [...] je hebt de informatie sneller, je hebt veel sneller de standpunten van uw doelwitten, en je komt veel sneller tot gezamenlijke teksten."*(Interview 20).

Het internet wordt door Kavanaugh et al. (2005) beschreven als een *"weak tie instrument"*. Internet in handen van 'bridgers'—in de betekenis zoals we reeds hoger bespraken—is een belangrijk instrument om zowel informatie-uitwisseling te verhogen als meer relaties te onderhouden met diverse groepen en individuen. Bovendien blijkt het Internet ook effectief face-to-face interactie te verhogen. Diani (2000) noemt de relaties en netwerken die worden onderhouden en ontstaan op het internet pertinent virtuele extensies van de relaties in de 'echte' wereld. Op het Net is het moeilijk om echt gloednieuwe samenwerkingsverbanden te smeden. Enkele deelnemers die werden bevraagd op het ESF gaven inderdaad een indicatie dat het Sociaal Forum een moment is om die 'virtuele' kiemen van netwerken tussen organisaties en individuen met het nodige vertrouwen te

voeden offline: *"Eens het contact er is, kan alles via Internet gaan, maar het is het eerste contact dat het moeilijkste is [...] je moet mensen eerst persoonlijk hebben leren kennen om te weten hoe je met hen moet omgaan, wie ze zijn, wat ze doen, ... Dat zijn zaken waar je niet alleen op Internet kan voortgaan [...] het belang van die Fora is uiteraard om die fysieke contacten te verstevigen, want zuiver verder werken op basis van internet gaat niet. Je moet de resultaten, die je misschien bereikt hebt via internetcontacten, geregeld kunnen samen leggen"* (Interview 5). Zo ook de volgende uitspraak: *"...de dynamiek komt niet van internettechnologie, maar komt nog altijd van een face-to-face vergadering. Maar het is wel een zeer goed aanvullend middel om ondertussen te werken en verder te doen. Ik zou bang zijn om enkel maar elektronisch te werken"* (Interview 27). Andere deelnemers wijzen meer expliciet op het gebrek aan gepaste communicatie mogelijk via internet: *"[the Forum] makes things that seem very abstract more familiar and enables you to have a conversation [...] I am not sure that we had really good conversations between people via the interpretation, but at least that was a possibility. With e-mail you have a lot of non-native English speakers who have varying degrees of how well they can write in English and sometimes they can express themselves much more easily in person. In person you have a lot more opportunities to communicate than you do just by e-mail or the Internet"* (Interview 1). Een andere deelnemer valt bij dat Sociale Fora het voordeel bieden om: *"te zien wat voor vlees je in de kuip hebt [...], dat bespaart een hele hoop tijd en moeite gewoon omdat je elkaar een keer fysiek gezien hebt, terwijl een keer dat je dingen via e-mail uitgediscussieerd hebt of mensen de moeite doen om op een e-mail te reageren, dan ben je vaak een jaar verder"* (Interview 7). Tot slot wist één van de geïnterviewden dat *"juist omdat we elkaar al een beetje kenden, konden we [de voorbereiding op het ESF] via e-mail doen"* (Interview 8). In zeker zin is het opbouwen van wederzijds vertrouwen wel iets dat via ICT's kan lopen, al dient men wel onderscheid te maken in het soort van technologieën: chat en skype zijn bijvoorbeeld veel meer geschikt dan e-mail en mailinglijsten omdat ze toelaten een *real-time* conversatie te houden (Kavada 2006: p.11-12).

DATA EN METHODE

We verzamelden voor deze studie gegevens op twee verschillende Sociale Fora: het vierde Europees Sociaal Forum in Athene dat plaatsvond van 4 tot 7 mei 2006, en het derde Belgisch Sociaal Forum in Brussel op 16 december 2006. Het eerste Forum is een duidelijke internationale (Europese) aangelegenheid, het laatste strekt zich geografisch enkel tot Vlaanderen en Wallonië. De impact van ICT zou dus met name in het geval van het

ESF in Athene meer pertinent moeten zijn. Op beide Fora werden onder de deelnemers (met wisselend succes) papieren enquêtes uitgedeeld. Dat resulteerde in een respons van 65 enquêtes op het ESF en 205 op het BSF¹. De tegenvallende resultaten voor het ESF werden echter ruimschoots goedge maakt door een online versie van dezelfde vragenlijst die achteraf naar meer dan 2000 deelnemers van het Forum werd verstuurd via e-mail. Uiteindelijk vulden 510 ESF deelnemers een volledige vragenlijst op papier of online in.

DE AFHANKELIJKE VARIABELEN

Zoals hoger reeds geschetst, is het Forum een gelegenheid voor sociale bewegingsorganisaties en activisten om elkaar te leren kennen, samenwerkingsverbanden te smeden of bestaande netwerken te versterken. Heel wat netwerkactiviteit in functie van het Forum vindt echter plaats buiten het Forum om. Vooraf, om bijvoorbeeld gezamenlijke workshops, seminaries of conferenties inhoudelijk uit te werken. Nadien, om gezamenlijke acties en campagnes verder uit te werken of van start te laten gaan. We vroegen naar drie mogelijke momenten van ontmoeting tussen activisten uit verschillende sociale bewegingen en organisaties: (1) heeft men deelnemers aan het Forum uit andere organisaties ontmoet vooraf? (2) heeft men deze mensen uiteindelijk ontmoet op het Forum zelf en heeft men nieuwe mensen leren kennen? (3) is men van plan deze mensen opnieuw te ontmoeten in het licht van gezamenlijke acties of campagnes? We zullen in een volgend stuk telkens de impact nagaan van ICT, internet en e-mail, op elk van deze drie netwerk-"momenten".

DE ONAFHANKELIJKE VARIABELEN

Uit de inleiding over het belang van netwerken voor sociale bewegingen volgen een aantal belangrijke hypothesen: (1) het netwerkgedrag van sociale bewegingen en activisten wordt in belangrijke mate bepaald door de ervaring die men reeds heeft uit vorige mobilisaties, netwerken, en samenkomsten. (2) Mensen die in heel wat verschillende organisaties lid zijn, nemen meer waarschijnlijk een centrale positie in in een bepaald netwerk. (3) Mensen die een positie binnen het organiserend kader van het Forum of hun eigen organisatie innemen, zullen ook meer waarschijnlijk netwerkactiviteit vertonen. Deze drie hypothesen resulteren in de volgende vier onafhankelijke organisatievariabelen: (1) het al dan niet deelgenomen aan voorbije Fora; (2) het aantal overlappende engagementen; (3) de positie

¹ Op het ESF werden in totaal een 600-tal vragenlijsten verdeeld aan de ongeveer 10.000 deelnemers (geschatte respons van ongeveer 17% als we de online verstuurd vragenlijsten meerekenen). Op het BSF werden 678 vragenlijsten uitgedeeld aan de ongeveer 800 deelnemers (respons van ongeveer 30%)

binnen de organisatie op het Forum; (4) actief betrokken bij de organisatie van het Forum. De operationalisering van deze variabelen wordt in iets meer detail weergegeven in tabel 1.

De belangrijkste onafhankelijke variabelen in deze studie zijn natuurlijk het gebruik van internet en e-mail. Bij een eerste analyse van de data bleken echter zowel de respondenten van het ESF als die van het BSF in extreme mate toegang te hebben tot het internet: 99% van de ESF (uiteraard omdat het merendeel van de respondenten online werd bevroegd) en 93% van de BSF – respondenten (zij werden echter niet online bevroegd). Een logische vergelijking van niet-internetgebruikers met internetgebruikers is door de scheve verdeling haast onmogelijk. Interessanter—en in navolging van het onderscheid dat Kavanaugh et al. (2005) maken—is het daarom na te gaan of er verschillen bestaan wat betreft netwerking *in de mate* dat men nieuwe technologieën gebruikt. Norris (2001) beschrijft de zogenaamde *democratic divide*, de digitale kloof die wordt veroorzaakt door het versterkend effect van ICT die van zeer politiek geëngageerde en geïnformeerde mensen eens zo geëngageerden maakt in vergelijking met minder politiek betrokken surfers. Met name omdat deze laatste groep het Internet niet aanwendt voor politieke doeleinden. Binnen onze selecte steekproef van (zeer) geëngageerde activisten zou er een gelijkaardig mechanisme kunnen spelen in die zin dat mensen die het Internet in sterkere mate voor netwerking en interactie aanwenden, systematisch meer persoonlijk contact hebben gezocht of gehad. Uit de interviews blijkt alvast dat de twee, face-to-face en online contact, elkaar serieus aanvullen: *"...our organization was a little bit hesitant, because we weren't sure we were going to have fund. I think if we haven't had this contact through the ESF website we definitely wouldn't have gone [to the ESF in Athens]"* (Interview 1). Voor de organisatie van deze geïnterviewde was (de informatie op) het Internet dus effectief de ultieme verklarende factor van hun lijfelijke aanwezigheid in Athene.

De vragenlijst biedt voor de graad van ICT gebruik de volgende maten: (1) hoe frequent gebruikt men het internet en e-mail, en hoe lang gebruikt men dit al (2) heeft men e-mail ontvangen over het Forum in kwestie *en* zelf doorgestuurd, dus heeft men het medium *actief* gebruikt om anderen te informeren (3) maakte men gebruik van de belangrijkste ICT kanalen die het Forum zelf voorziet, waarbij voor het Europees Sociaal Forum vooral werd gepolst naar de mailinglijsten en de *workspace*. Dit laatste is in feite een interactief forum waarop organisaties, groepen en individuen elkaar kunnen leren kennen, gezamenlijke interesses kunnen identificeren, voorstellen kunnen doen voor acties, workshops en seminaries, en uiteindelijk nieuwe samenwerkingsverbanden kunnen smeden. De *workspace* is in die zin een belangrijke plek online om aan netwerking te doen voordat het

Forum plaatsvindt. Zo getuigt één van de deelnemers: *"we decided rather late that we were going, so we communicated with some other groups via the workspace to make tentative arrangements there, and then the last couple of weeks we discussed things with regard to the seminar with this other organisations via e-mail a little bit more in detail"* (Interview 1).

Het Belgisch Sociaal Forum stelt geen online *workspace* ter beschikking, maar maakt van haar website wel een actief informatiepunt met alle verslagen, contactadressen, edm. Tot slot nemen we in onze analyse ook nog drie klassieke socio-demografische controlevariabelen mee: geslacht, leeftijd en opleiding. Een overzicht van deze drie variabelen (tabellen niet opgenomen) leert dat we te maken hebben met een hoog opgeleid (zelfs hyper-opgeleid) vooral mannelijk publiek. In tabel 1 geven we meer in detail een overzicht van de belangrijkste variabelen in deze studie en hun operationalisering.

Tabel 1: De belangrijkste variabelen in deze studie en hun operationalisering

	Operationalisering	Waarden
Afhankelijke variabelen		
<i>Netwerking</i>	Contact met deelnemers uit andere organisaties <i>voor</i> het Forum	0=nee; 1=ja
	Contact met deze en nieuwe mensen op het Forum zelf	0=nee; 1=ja
	Mogelijk contact <i>na</i> het Forum rond gezamenlijk acties	0=nee/niet zeker; 1=ja
Onafhankelijke variabelen		
<i>Internet-variabelen</i>	(Zeer) frequent Internet-en e-mail gebruiker	0=nee; 1=ja (minstens 1 keer per dag online)
	Aantal jaren reeds Internetgebruiker	0= niet 1= minder dan 6 mnd 2= 6 mnd - 1 jaar 3= 1 - 2 jaar 4= 3 - 4 jaar 5= 4 - 5 jaar 6= meer dan 5 jaar
	Gebruik van e-mail om zelf te worden geïnformeerd en anderen te informeren over het Forum	0=niet gebruikt; 1=enkel gekregen 2=gekregen en doorgestuurd
	Gebruik van online faciliteiten die het Forum voorziet (afhankelijk van het Forum)	0=nee; 1=ja
<i>Organisatievariabelen</i>	Deelgenomen aan andere Fora? - voor het ESF:	0 (geen) - 3 (zowel het ESF in Firenze, Parijs als Londen)
	- voor het BSF:	0 (geen) - 2 (zowel het BSF in 2002 en 2003)
	Aantal overlappende engagementen (kerk of religieuze organisatie, studenten, vakbond, politieke partij, vrouwenrechten, milieu, liefdadigheid, andersglobalisme, mensenrechten, derdewereld, vrede, antiracisme en migrantenrechten, ontspannings- en kunstverenigingen, buurtcomité en andere vrijwilligersorganisaties) Positie binnen organisatie/Forum	0 - 15 1=aanwezig als individu 2=actief lid 3=stafid 4=bestuurslid
	Actief betrokken bij de voorbereiding van het Forum?	0=nee; 1=ja
Controlevariabelen		
<i>Socio-</i>	Geslacht	1=man; 2=vrouw

<i>demografisch</i>	Leeftijd	In jaren
	Opleidingsniveau	1=geen
		2=lagere school
		3=lager secundair
		4=hoger secundair
		5=hogeschool
		6=universiteit

RESULTATEN

In welke mate gebruiken activisten in de aanloop en nasleep van een Sociaal Forum het Internet om hun netwerkactiviteiten te ondersteunen? Dat is in het kort de centrale vraag in deze studie. We gaan het verband tussen ICT gebruik en netwerking multivariaat na in telkens twee stappen. In een eerste stap isoleren we de impact van ICT door slechts te controleren voor de klassieke socio-demografische factoren. In een tweede stap controleren we ook voor de verschillende organisatievariabelen. Op die manier kunnen we de impact van ICT inschatten in het licht van de mogelijke positie die men inneemt in het netwerk.

PERSOONLIJK CONTACT VOORAF

Een eerste mogelijk moment van persoonlijk contact heeft plaats vóóraf aan het Forum. Zo komen voor de voorbereiding van het volgende ESF heel wat activisten, individuen zonder affiliaties, maar vooral 'afgevaardigden' van organisaties uit heel Europa samen in zogenaamde *European Preparatory Assemblies* (EPA's), die drie of vier keer en telkens een verschillend land plaatsvinden, om de methodologie en inhoud van het Forum uit te tekenen: wat zijn de thema's die naar voren zullen worden gebracht, hoeveel seminaries, workshops en conferenties worden georganiseerd, wie organiseert wat met wie, enz. Op de EPA's worden wellicht de belangrijkste beslissingen genomen over hoe het volgende Forum er zal uitzien. In plenaire zittingen worden deze beslissingen formeel genomen. Tijdens deze EPA's hebben echter ook nog heel wat kleinere workshops en informele ontmoetingen tussen netwerken plaats (Haug 2006). Ook op andere gelegenheden komen deelnemers aan het ESF samen vóór en omwille van het Forum. Voor de Belgische deelnemers aan het ESF werd er bijvoorbeeld door het Belgisch Sociaal Forum een trefdag georganiseerd waarbij geïnteresseerden meer konden leren over de thema's die de Belgen in Athene zouden brengen, als ook meer algemeen het programma en enkele *tips en tricks* om ginder uw ding te vinden (Interview 26). Voor haar eigen ontmoetingsdag zelf, kende het BSF ook een aantal specifieke en meer algemene voorbereidende vergaderingen om de belangrijkste krijtlijnen uit te tekenen: zowel de Algemene Vergadering, als vergaderingen van het zogenaamde "Verbindingscomité" (het eigenlijke organiserende team), en andere meer gespecialiseerde werkgroepen (over de methodologie en praktische zaken, over specifieke thema's, enz.). Het Internet kan in deze fase met name voor de voorbereidingen van het ESF een belangrijke functie spelen in die zin dat *"heel veel mensen grote reizen niet kunnen doen, en ze dankzij het internet wel een mogelijkheid hebben om buiten die fora om inhoudelijk te discussiëren"* (Interview 5). Dit was inderdaad de ervaring van een andere

deelnemer aan het ESF: *"Wij namen aan geen enkele voorbereidende vergadering deel, want die gingen door soms in Parijs, soms in Turkije, soms in Athene. Dat was voor ons onbetaalbaar en het is ook de reden waarom we niet zo actief zijn. Maar er is wel een netwerk via internet [...] en via dat netwerk zijn er voorstellen uitgewisseld rond welke workshops er moesten georganiseerd worden, en dus de uiteindelijke beslissingen zijn niet tijdens de vergadering genomen, maar die zijn via de discussie op Internet genomen."* (Interview 16). Het internet wordt door sommigen, nauw betrokken bij het proces van het Sociaal Forum, gezien als een middel om de tekortkomingen op vlak van inclusie tegemoet te komen (Whitaker 2004; Waterman 2005). Die verzuchting is echter niet geheel zonder nadelen, aldus één van de geïnterviewden die het democratisch karakter in twijfel trekt van het merging proces² dat aan het ESF voorafgaat: *"mensen die niet naar de voorbereidende vergaderingen komen, die gewoon met het Internet werken, die verliezen veel. Ik was ginder, dus ik heb onze dingen kunnen verdedigen"* (Interview 2). Verder blijkt het Internet een belangrijk middel om in eerste instantie mogelijke partners voor gezamenlijke activiteiten te identificeren. Pas nadien volgen er dan face-to-face vergaderingen en ontmoetingen. Eén respondent nuanceerde deze werkwijze: *"...voor organisaties uit Griekenland of Turkije kan ik wel 'googelen', maar ik kan geen Turks. Je kan een vaag beeld krijgen, maar in die zin is een Sociaal Forum handig om mensen vanuit die beweging te pakken te krijgen die wat Engels kennen."* (Interview 7). Van de 28 geïnterviewden was er slechts één die vrijwel geen Internet gebruikte (✓wilde gebruiken) in de voorbereidingen van het ESF, maar deze persoon volgde dan ook wel systematisch alle vergaderingen en bijeenkomsten van het Sociaal Forum, de EPA's, enz. (Interview 2).

In tabel 2 zien we de resultaten van een eerste multivariate analyse waarbij we voor zowel het ESF als het BSF de impact nagaan van ICT op het persoonlijk contact dat men al dan niet heeft gehad in de aanloop naar het Forum met mensen uit andere organisaties. Omdat de afhankelijke variabele dichotoom is (nee/ja) gebruiken we een binaire logistische regressie.

Tabel 2: Had u persoonlijk contact met andere deelnemers uit andere organisaties vóór de SF dag?

	ESF		BSF	
	MODEL 1 Exp(B)	MODEL 2 Exp(B)	MODEL 1 Exp(B)	MODEL 2 Exp(B)
Geslacht	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Leeftijd	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.

² Het merging proces vindt plaats tijdens één van de EPA's (European Preparatory Assamblies – de voorbereidende vergaderingen van het ESF) en betreft het samenbrengen van alle voorstellen voor seminaries, workshops, enz. tot een beperkter aantal activiteiten meestal op basis van gelijklopende thematiek. Vaak worden er ook een aantal thema's naar voren geschoven die extra aandacht verdienen. Een voorstel dat onder zulk thema valt, heeft dan ook meer kans om te overleven.

Opleidingsniveau	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Frequentie internetgebruik	1,940**	2,038**	n.s.	n.s.
Hoe lang al online	n.s.	n.s.	-	-
E-mail over het ESF gekregen en doorgestuurd	1,567***	1,380**	1,971***	2,131***
Gebruik maken van de <i>workspace</i>	1,511*	n.s.	-	-
Gebruik maken van de mailinglijsten	1,618**	n.s.	-	-
Gebruik maken van de website	-	-	n.s.	n.s.
Deelgenomen aan de andere Fora?		1,382***		1,654*
Aantal overlappende engagements		1,232***		n.s.
Positie in organisatie/Forum		1,569***		1,478**
Actief betrokken bij de voorbereiding		n.s.		n.s.
Nagelkerke R ²	,172	,291	,126	,270
% voorspeld	66,4	70,9	69,8	76,5
N	432	419	172	162

Sig. * < 0.1; ** < 0.05; *** < 0.01

Eerst en vooral zien we dat de klassieke socio-demografische variabelen geen belangrijke verklaring bieden voor het al dan niet contact hebben gehad. Met betrekking tot het ESF leert tabel 2 ons verder dat de mate dat men ICT gebruikt een belangrijke voorspeller is van persoonlijk contact vooraf aan het ESF (MODEL 1). Activisten die minstens één keer per dag Internet of e-mail gebruiken, een e-mail hebben over het Forum hebben gekregen en doorgestuurd, gebruik maken van de ESF *workspace* en de ESF mailinglijsten hebben systematisch meer persoonlijk contact gehad met mensen uit andere organisaties dan hun tegenhangers die dit ICT gedrag niet vertonen. Met name het krijgen en doorsturen van informatie over het ESF via e-mail blijkt een sterke voorspeller te zijn. Ook voor het BSF is deze variabele de belangrijkste voorspeller (MODEL 1). Andere ICT variabelen zijn in het eerste model voor het BSF niet significant, maar gaan wel in dezelfde richting en zijn van dezelfde grootte als in model 1 voor het ESF (niet weergegeven in tabel). Het beperkt aantal respondenten in de BSF steekproef is een mogelijk bepalende factor waarom deze variabelen niet significant zijn. Als we in MODEL 2 voor de beide Fora de organisatievariabelen echter in rekening brengen, zien we heel wat ICT variabelen hun voorspellende kracht verliezen. Vooral in het geval van het ESF blijken de ervaring die iemand heeft opgedaan op vroegere edities van het ESF, het aantal overlappende engagements, en het feit dat men werkzaam is in hogere kaders binnen een SMO, het ICT effect grotendeels op te vangen. De frequentie van internetgebruik en of men een e-mail heeft doorgestuurd blijken wel nog steeds significante voorspellers. Dit kan betekenen dat de Internetfaciliteiten zoals de *workspace* en de mailinglijsten in de eerste plaats praktische tools zijn in handen van mensen met sterke organisatiebanden. Zo haalde één van de geïnterviewden de 'geslotenheid' van de mailinglijsten aan: "...l'informations est fourni à un

certain group de personnes, et donc si il t'accepte dans les listes des groupes e-mail distincte tu a l'autorisation et l' information, mais si tu n'avait pas accepté tu n'avait pas" (Interview 11). Losse individuen vinden hun weg misschien minder gemakkelijk naar deze tools. Meteen ook een verklaring waarom het krijgen en sturen van persoonlijke e-mails, zonder directe de drempels verbonden aan bepaalde mailinglijsten, wel een significante voorspeller blijft na controle van de verschillende organisatievariabelen. We zien een min of meer zelfde patroon terugkeren bij het BSF, al moet gezegd dat hier de frequentie van het Internetgebruik in vergelijking met het ESF een veel beperktere verklaringskracht biedt. Ook de verschillende variabelen die de iemands organisatie- en netwerkpositie, ervaring en betrokkenheid meten zijn in mindere mate een verklaring voor het al dan niet ontmoeten van medeactivisten uit andere organisaties vooraf aan het BSF.

PERSOONLIJK CONTACT TIJDENS HET FORUM

Het Forum is in wezen een ontmoetingsplek waar in zekere zin het gebruik van ICT irrelevant is. Of in de woorden van één van de deelnemers: *"if you look around, some people here have laptops, but most of them when they are actually here haven't got very much access... in a way it is going back to the old-fashioned way of big meetings..."* (Interview 15). Toch is het zinvol om na te gaan of de verschillende ICT variabelen ook differentiërende verklaringskracht hebben in deze fase van netwerking. Hebben intensieve ICT-gebruikers op het Forum zelf ook meer dan hun tegenhangers face-to-face contact gehad of blijft het bij de online contacten? In tabel 3 staan de resultaten.

Tabel 3: Hebt u deze en/of andere deelnemers op de SF dag leren kennen?

	ESF		BSF	
	MODEL 1 Exp(B)	MODEL 2 Exp(B)	MODEL 1 Exp(B)	MODEL 2 Exp(B)
Geslacht	1,865**	1,959**	n.s.	n.s.
Leeftijd	n.s.	n.s.	1,027**	1,026*
Opleidingsniveau	n.s.	n.s.	1,279*	1,337**
Frequentie internetgebruik	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Hoe lang al online	1,428***	1,444***	-	-
E-mail over het ESF gekregen en doorgestuurd	1,740***	1,654***	n.s.	n.s.
Gebruik maken van de <i>workspace</i>	n.s.	n.s.	-	-
Gebruik maken van de mailinglijsten	n.s.	n.s.	-	-
Gebruik maken van de website	-	-	2,203*	n.s.
Deelgenomen aan de andere Fora?		n.s.		n.s.
Aantal overlappende engagementen		1,162*		n.s.
Positie in organisatie/Forum		n.s.		n.s.
Actief betrokken bij de voorbereiding		n.s.		n.s.

Nagelkerke R ²	,110	,151	,100	,129
% voorspeld	85,9	85,9	71,7	74,0
N	439	426	180	169

Sig. * < 0.1; ** < 0.05; *** < 0.01

In tegenstelling tot in de vorige multivariate analyse hebben een aantal socio-demografische factoren nu wel een belangrijke verklarende rol: op het ESF blijken met name vooral mannelijke activisten aan het netwerken te slaan (de kans dat iemand die contact heeft gehad op het ESF is bijna twee keer zo groot als deze een man is dan als deze een vrouw is); op het BSF gaat het om iets oudere, hoger opgeleide deelnemers. Van de overige 10 variabelen zijn er nog nauwelijks vier van enig belang, noch voor MODEL 1 met enkel de ICT variabelen, noch voor MODEL 2 die ook de organisatie-controlevariabelen bevat. Het feit dat men intensief ICT gebruikt of een meer centrale positie inneemt in een organisatie of netwerk, speelt in termen van netwerking op het Forum zelf een kleinere rol dan in termen van netwerking vóór het Forum. Persoonlijk contact op het ESF gaat wel gepaard met een lange ervaring online en het actief gebruiken van persoonlijk e-mail om mensen over het ESF te informeren. Mensen met meer overlappende engagementen (en dus een betere startpositie in een netwerk om contacten te leggen) hebben ook iets meer waarschijnlijk persoonlijk contact op het Forum met andere deelnemers. Deze laatste bevinding zit in de lijn van eerder onderzoek (Freeman 1999; Diani 2003). Onder de BSF deelnemers vinden we geen indicatie dat intensief ICT gebruik of het hebben van een ruimere ervaring en betrokkenheid, of een betere startpositie in een organisatie of netwerk, het face-to-face ontmoeten op het BSF iemand tot voordeel strekken.

PERSOONLIJK CONTACT NA HET FORUM

Tot slot zien heel wat nieuwe acties, campagnes en netwerken het licht op grote ontmoetingen zoals het Sociaal Forum (zie hoger). ICT's kunnen hier een cruciale rol spelen om de jonge samenwerkingsverbanden warm te houden en zo tot effectief resultaat te komen. Voor sommigen is dit zelfs één van de meest essentiële functies van Internet in het licht van het Forum: *"the follow-up to this big conferences, workshops,... al these activities is fundamental, because otherwise you have a gap between this meeting and the other meeting [...] It is true that you realize that it is very hard to give up face-to-face contact [...] the power and synergy you create when you see each other is not the same than when you are just in contact through email and all that"* (Interview 17). In de context van protestdemonstraties vragen van de Donk & Foederer (2001: p.172) zich retorisch af: *"will virtual demonstrations really be able to replace to thrill and excitement of participating in a*

mass rally in Seattle?" Het ideale lijkt een combinatie van zowel face-to-face als online contact. Dit is ook wat Etzioni & Etzioni (1999) besluiten in hun exploratieve studie van virtuele en face-to-face communities. De vraag die we ons in deze laatste paragraaf stellen, is of ICT's impact hebben op het mogelijk contact na het Forum tussen deelnemers van verschillende slag rond gezamenlijke thema's. In tabel 4 vinden we de resultaten van deze oefening.

De modellen voor het BSF geven weinig bruikbare resultaten. Eén variabele lijkt een rol te spelen: het aantal overlappende engagementen (MODEL 2). Voor het ESF zien we meer interessante resultaten. Met name vrouwen blijken in beide modellen in sterkere mate gericht op contact na het Forum om toekomstige acties te organiseren met de mensen die ze hebben ontmoet. Hoewel mannen, zoals we zagen in de vorige analyse, meer waarschijnlijk andere deelnemers ontmoeten tijdens het ESF, zijn deze ontmoetingen niet altijd even functioneel (althans niet in termen van gezamenlijke acties achteraf). Misschien gaat het bij hen meer over louter informatie-uitwisseling. Wat verder opvallend is, is de bijzonder sterke voorspellende kracht van de ervaring die men opdeed in voorbije edities van het ESF, het aantal overlappende engagementen, en of men actief betrokken was bij de organisatie van het Forum. Vooral deze laatste variabele schiet er boven uit: wie actief betrokken was bij de voorbereiding van het ESF heeft ongeveer drie keer zoveel 'kans' om ook in de toekomst actief betrokken te zijn bij gezamenlijke acties of campagnes. Hoewel staf level activisten iets meer netwerken na het ESF dan gewone *rank-and-file* leden (niet weergegeven in tabel), is dit resultaat niet significant. Tot slot, blijkt e-mail een belangrijk middel om deze contacten te maken.

Tabel 4: Bent u van plan om in de toekomst activiteiten of acties te organiseren rond gezamenlijke thema's samen met de mensen die u op de BSF dag hebt ontmoet?

	ESF		BSF	
	MODEL 1 Exp(B)	MODEL 2 Exp(B)	MODEL 1 Exp(B)	MODEL 2 Exp(B)
Geslacht	,619**	,572**	n.s.	n.s.
Leeftijd	1,020**	n.s.	n.s.	n.s.
Opleidingsniveau	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Frequentie internetgebruik	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Hoe lang al online	n.s.	n.s.	-	-
E-mail over het ESF gekregen en doorgestuurd	1,642***	1,435**	n.s.	n.s.
Gebruik maken van de <i>workspace</i>	1,789**	n.s.	-	-
Gebruik maken van de mailinglijsten	n.s.	n.s.	-	-
Gebruik maken van de website	-	-	n.s.	n.s.
Deelgenomen aan de andere Fora?		1,263**		n.s.
Aantal overlappende engagementen		1,290***		1,330***
Positie in organisatie/Forum		n.s.		n.s.

Actief betrokken bij de voorbereiding		3,068***		n.s.
Nagelkerke R ²	,192	,342	,033	,135
% voorspeld	69,1	74,6	86,4	90,5
N	431	418	169	160

Sig. * < 0.1; ** < 0.05; *** < 0.01

CONCLUSIE

In deze studie wilden we de rol van ICT's, meer specifiek Internet en e-mail, nagaan in het licht van het Europees en Belgisch Sociaal Forum dat als ontmoetingsplek internationaal en nationaal fungeert voor het kleurrijk amalgaam van sociale bewegingsorganisaties en activisten binnen de andersglobalistische beweging. We vroegen ons af in welke mate Internet en e-mail van belang zijn in de contacten die worden gelegd vooraf aan het Europees en Belgisch Sociaal Forum, tijdens en na afloop van deze twee Fora. Op basis van multivariate analyses kregen we een inzicht in welke mate ICT's een rol spelen voor elk van deze drie netwerk-"momenten". We vergeleken bovendien systematisch het nationale niveau (het BSF) met het internationale niveau (het ESF).

Uit de verschillende analyses kunnen we concluderen dat vooral in de aanloop naar Sociale Fora intensief ICT gebruik het verschil kan maken in het hebben van persoonlijk contact. Mensen met een intensief ICT gedrag doen ook iets meer aan netwerking tijdens het Forum. De rol van ICT's, maar dan in het bijzonder het gebruik van persoonlijke e-mail blijft weliswaar belangrijk ná het Forum, maar het zijn vooral de organisatievariabelen (ervaring, aantal overlappende engagementen, en de actieve betrokkenheid) die bepalend zijn in het verklaren van netwerking achteraf. ICT's, spelen wat dat betreft vooral een rol in de handen van die mensen die een meer centrale plek in een organisatie innemen, meer verschillende en overlappende engagementen onderhouden (en dus een betere positie hebben om verschillende contacten te leggen), en een rijkere ervaring hebben wat betreft de Fora. Opvallend is verder dat mensen met een veelheid aan engagementen systematisch meer persoonlijke contacten onderhouden. Zij zijn met andere woorden spilfiguren die een essentiële functie hebben om netwerken en coalities aan elkaar te lijmen. Elders toonde Diani (2003) reeds het belang aan van deze '*brokers*'. Verder zien we inderdaad dat het belang van ICT's groter is in het geval van het ESF dan in het geval van het BSF.

De interviews met verschillende vertegenwoordigers en campagneverantwoordelijken uit diverse organisaties en groepen, werden stevast afgesloten met een algemene vraag, waarmee we ook graag hier mee eindigen: Kan het Europees Sociaal Forum bestaan

zonder internet? De meningen lijken verdeeld. Sommigen zeggen onverdeeld neen. Anderen zeggen voorzigt ja, maar voorspellen in dat geval wel een volledig ander soort Forum. Volgens één van de geïnterviewden: *"je zou een veel kleiner krijgen en veel meer een typische NGO bijeenkomst in die zin dat er veel meer, zeg maar, niet de grassroots werking die samenkomt, maar veel meer de koepels en dergelijke"* (Interview 7). Dat dit de uiteindelijke ultieme doelstelling van het Forum, namelijk het bewerkstelligen van een *democracy from below*, in de weg zou kunnen staan, leert de volgende opmerking: *"if there wasn't the Internet, we probably would find another way [to organize the Forum], we always do, but then you would have to know the right people, have to know the right contacts"* (Interview 23). Misschien kan de volgende quote nog het best als afsluiter dienen: *"...internet has a very positive outcome. You can organize things very quickly and very efficiently, but I think we have to be careful as organisations with a social agenda that we do not exclude people, that we are keeping things accessible. We need to embrace the potential of the internet but we need always be looking a little bit critically as well."* (Interview 21).

*****hier moet nog een plaatsje voor gevonden worden*****

De kwalitatieve interviews laten verder toe om even stil te staan bij een aantal nadelen van het Internet. Die nadelen kunnen grofweg onderverdeeld worden in twee categorieën: een eerste met betrekking tot de *information overload*, en een tweede met betrekking tot de *digital divide*. Een eerste groep van nadelen hebben te maken met de hoeveelheid informatie die beschikbaar komt. Het Internet wordt geprezen omwille van het schier oneindig aantal informatie die beschikbaar komt. Het is echter net die hoeveelheid die voor sommigen als een stok in de wielen wordt ervaren. De *information overload* uit zich onder meer in overvolle mailboxen, en informatiemoeheid. Het eerste probleem leidt tot verlies van informatie, het laatste tot onzeker contact: *"if you send an e-mail you never know whether the person has the time to read it or not"* (Interview 24). E-mail wordt gezien als een zeer vrijblijvend medium: *"mensen doen er mee wat ze willen en ze doen er eventueel niks mee als ze langs alle kanten bestookt worden"* (Interview 26). Een ander fenomeen is dat van *'googlearchy'* (Mosca 2007), namelijk dat door het zoeken van informatie via de gekende zoekrobots sommige websites meer kans maken om bezocht te worden dan anderen. Eén van de geïnterviewden kon dit aan den lijve ondervinden, maar houdt er toch een dubbel gevoel bij: *"zonder die website had ik waarschijnlijk een stuk minder bekendheid"*

gehad, [...] want zo heel veel staat er nou ook weer niet op het internet over dit onderwerp, dus in die zin ben ik ook heel makkelijk op te sporen via internet, dat is wel een heel erg voordeel. [...] als je zoekmachines gebruikt dan blijft het tegenwoordig bij ongeveer een 100-tal resultaten, en in het verleden was dat misschien 1 of 2 pagina's en nu is dat een stuk of 15 pagina's, dus het er zit ook wel een hele snelle, goede ontwikkeling in omdat het probleem onder de aandacht komt, wordt mijn eigen initiatief een beetje ondergesneeuwd door al die andere artikelen die ook op internet staan. Dat is niet slecht, vind ik hoor, dat is natuurlijk een goeie ontwikkeling, het is wel heel mooi aan te zien.”(Interview 8).

Een tweede groep van nadelen kunnen we samenbrengen onder noemer van de *digital divide*. Ondanks de vele positieve kanten aan dit nieuwe democratiserend medium, is er nog altijd een keerzijde van de medaille. Voor Afrika wordt het gebrek aan infrastructuur als pertinent probleem beschouwt. Ook binnen Europa is het contact via Internet met groepen en organisaties uit onder meer Oost-Europese landen en Griekenland niet altijd evident. Het gebrek aan infrastructuur is één ding. Het gebrek aan ervaring met het medium is een ander. Een lid van een ecologische beweging uit Griekenland noemt zijn organisatie als een perfect voorbeeld van deze situatie: *“we are been lying on the skills of my son and of another member who is really very much a part-time participant with other interests that are more important to him.”(Interview 25).*

Interview 23, afgevaardigde Pædagogstuderendes Landssammenslutning (PLS)

Interview 25, lid OI-KI-A (Athens Ecological Movement)

Interview 26, campagnemedewerker 11.11.11 (koepel van de Vlaamse Noord-Zuid beweging)

Zonder internet komen

REFERENTIES

- Alexander, A. (2003), 'A Revolution for Revolt.' *The Guardian*, February 20, access online - <http://technology.guardian.co.uk/online/story/0,,898666,00.html>
- Ayres, J. M. (1999), 'From the Streets to the Internet: The Cyber-Diffusion of Contention.' *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 566: pp.132-143
- Bennett, W. L. (2003), 'Communicating Global Activism. Strengths and Vulnerabilities of Networked Politics.' *Information, Communication & Society*. 6 (2): pp.143-168
- _____. (2005), 'Social Movements Beyond Borders: Understanding Two Eras of Transnational Activism' in D. della Porta & S. Tarrow (eds.), *Transnational Protest and Global Activism*. Boulder, Colo.: Rowman & Littlefield, pp.203-226
- Carroll, W. K. & R. S. Ratner (1996), 'Master framing and cross-movement networking in contemporary social movements.' *Sociological Quarterly*. 37 (4): pp.601-625
- Clark, J. D. & N. S. Themudo (2003), 'The Age of Protest: Internet-Based 'Dot Causes' and the 'Anti-Globalization' Movement' in J. D. Clark (ed.), *Globalizing Civic Engagement. Civil Society and Transnational Action*. London: Earthscan Publications Ltd, pp.109-126
- della Porta, D. & M. Diani (1999), *Social Movements. An Introduction*. Oxford, Blackwell Publishers Ltd
- Diani, M. (1992), 'The Concept of Social-Movement.' *Sociological Review*. 40 (1): pp.1-25
- _____. (2000), 'Social Movement Networks. Virtual and real.' *Information, Communication & Society*. 3 (3): pp.386-401
- _____. (2003), 'Leaders' or Brokers? Positions and Influence in Social Movement Networks' in M. Diani & D. McAdam (eds.), *Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action*. Oxford: Oxford University Press, pp.105-122
- Diani, M. & D. McAdam (2003), *Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action*. Oxford, Oxford University Press
- Eagleton-Pierce, M. (2001), 'The Internet and the Seattle WTO Protests.' *Peace Review*. 13 (3): pp.331-337
- Etzioni, A. & O. Etzioni (1999), 'Face-to-face and computer-mediated communities, a comparative analysis.' *Information Society*. 15 (4): pp.241-248
- Freeman, J. (1999), 'On the Origins of Social Movements' in J. Freeman & V. Johnson (eds.), *Waves of Protest: Social Movements since the Sixties*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, pp.7-24

- Gerlach, L. P. (1999), 'The Structure of Social Movements: Environmental Activism and Its Opponents' in J. Freeman & V. Johnson (eds.), *Waves of Protest: Social Movements since the Sixties*. Marylans: Rowman & Littlefield Publishers, pp.85-98
- Glasius, M. & J. Timms (2006), 'Social Forums: Radical Beacon or Strategic Infrastructure?' in M. Glasius, M. Kaldor & H. Anheier (eds.), *Global Civil Society 2005/6*. London: SAGE publications Ltd, pp.190-238
- Granjon, F. (2001), *L'Internet militant. Mouvement social et usage des réseaux télématiques*. Paris, Edition Apogée
- Haug, C. (2006), *Democracy in Movements: Analysing Practices of Decision-making Within the European Social Forums Process Using the Public Arena Model*. Paper presented at the Cortona Colloquium 2006 – Cultural Conflicts, Social Movements and New Rights: A European Challenge, 20-22 October 2006, Cortona, Italy
- Juris, J. S. (2005), 'The new digital media and activist networking within anti-corporate globalization movements.' *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 597: pp.189-208
- Kavada, A. (2006), *The 'alter-globalization movement' and the Internet: A case study of communication networks and collective action*. Paper presented at the Cortona Colloquium 2006 – Cultural Conflicts, Social Movements and New Rights: A European Challenge, 20-22 October 2006, Cortona, Italy
- Kavanaugh, A. L., D. D. Reese, J. M. Carroll & M. B. Rosson (2005), 'Weak ties in networked communities.' *Information Society*. 21 (2): pp.119-131
- Keck, M. E. & K. Sikkink (1998), 'Transnational Advocacy Networks in the Movement Society' in D. S. Meyer & S. Tarrow (eds.), *The Social Movement Society: Contentious Politics for a New Century*. Lanham, Md: Rowman & Littlefield, pp.282
- Klein, N. (2001), 'Reclaiming the Commons.' *New Left Review* (9): pp.81-90
- _____. (2002), *Fences and Windows: Dispatches from the Front Lines of the Globalization Debate*. New York, Picador
- le Grignou, B. & C. Patou (2004), 'ATTAC(k)ing expertise: does the internet really democratize knowledge?' in W. van de Donk, B. D. Loader, P. G. Nixon & D. Rucht (eds.), *Cyberprotest. New Media, Citizens and Social Movements*. London: Routledge, pp.164-180
- Molina, A. (2003), 'The digital divide: The need for a global e-inclusion movement.' *Technology Analysis & Strategic Management*. 15 (1): pp.137-152
- Mosca, L. (2007), *A bi-front medium? Challenges and opportunities of the Internet for social movement organizations*. Paper presented at the ECPR joint session of workshops, 7-12 May 2007, Helsinki

- Naughton, J. (2001), 'Contested Space: The Internet and Global Civil Society' in H. Anheier, M. Glasius & M. Kaldor (eds.), *Global Civil Society 2001*. Oxford: Oxford University Press, pp.147-168
- Norris, P. (2001), *Digital Divide. Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide*. Cambridge, Cambridge University Press
- Passy, F. & M. Giugni (2001), 'Social networks and individual perceptions: Explaining differential participation in social movements.' *Sociological Forum*. 16 (1): pp.123-153
- Pianta, M. (2001), 'Parallel Summits of Global Civil Society' in H. Anheier, M. Glasius & M. Kaldor (eds.), *Global Civil Society 2001*. Oxford: Oxford University Press, pp.169-194
- Rochon, T. R. & D. S. Meyer (eds.) (1997), *Coalitions & political movements : the lessons of the nuclear freeze*. Exploring political behavior. Boulder, Colo.: L. Rienner
- Schönleitner, G. (2003), 'World Social Forum: Making Another World Possible?' in J. D. Clark (ed.), *Globalizing Civic Engagement. Civil Society and Transnational Action*. London: Earthscan Publications Ltd, pp.127-149
- Tarrow, S. (2002), *The New Transnational Contention: Organizations, Coalitions, Mechanisms*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, 2002-08-28, Boston, Massachusetts
- Van Aelst, P. & S. Walgrave (2004), 'New media, new movements? The role of the Internet in shaping the 'anti-globalization' movement' in W. van de Donk, B. D. Loader, P. G. Nixon & D. Rucht (eds.), *Cyberprotest. New media, citizens and social movements*. London: Routledge, pp.97-122
- van de Donk, W. & B. Foederer (2001), 'E-movements or Emotions? ICTs and Social Movements: Some Preliminary Results' in J. Prins (ed.), *Ambitions and Limits on the Crossroad of Technological Innovation and Institutional Change*. Cambridge: Kluwer, pp.153-172
- van de Donk, W., B. D. Loader, P. G. Nixon & D. Rucht (2004), 'Introduction: Social Movements and ICTs' in W. van de Donk, B. D. Loader, P. G. Nixon & D. Rucht (eds.), *Cyberprotest. New media, citizens and social movements*. London: Routledge, pp.1-26
- Verhulst, J. (forthcoming), 'February 15, 2003: The World Says No to War' in S. Walgrave & D. Rucht (eds.), *Protest Politics. Antiwar mobilization in advanced industrial democracies*
- Walgrave, S. & J. Verhulst (forthcoming), 'Lonely in the Masses. A comparative enquiry into the social embeddedness of protesters (paper submitted waiting for approval)'

- Waterman, P. (2005), 'Between a Political-Institutional Past and a Communicational-Networked Future? Reflections on the Third World Social Forum, 2003' in W. de Jong, M. Shaw & N. Stammers (eds.), *Global Activism Global Media*. London: Pluto Press, pp.68-83
- Whitaker, C. (2004), 'The WSF As Open Space' in J. Sen, A. Anand, A. Escobar & P. Waterman (eds.), *The World Social Forum: Challenging Empires*. New Delhi: The Viveka Foundation, pp.111-121
- WSF (2001), *World Social Forum Charter of Principles*, retrieved online 12/04/2006, http://www.forumsocialmundial.org.br/main.php?id_menu=4&cd_language=2

INTERVIEWS

- Interview 1, campagnemedewerker Mehr-Demokratie
- Interview 2,
- Interview 4, coördinator Friends of the Earth (International)
- Interview 5, lid wetenschappelijke raad ATTAC
- Interview 7, campagnemedewerker (Forum voor) Vredesactie
- Interview 8, verantwoordelijke Tekeer tegen de Isoleer
- Interview 11, campagnemedewerker International Freedom Woman Foundation (IFWF)
- Interview 15, campagneverantwoordelijke War on Want
- Interview 16, afgevaardigde Appel pour une école démocratique
- Interview 18, medewerker Corporate European Observatory (CEO)
- Interview 24, afgevaardigde European Coalition for Corporate Justice (ECCJ)
- Interview 20, afgevaardigde 11.11.11
- Interview 21, Co-ordinating Committee for International Voluntary Service (CCIVS)
- Interview 27, afgevaardigde Oxfam Solidariteit